

СУЧАСНА ІСТОРИЧНА ДУМКА ПРО РОЛЬ ІСТОРИКА В СУСПІЛЬСТВІ: УКРАЇНСЬКИЙ ДИСКУРС

У статті на основі аналізу праць українських істориків, які друкувалися протягом 90-х років ХХ — початку ХХІ ст., з'ясовано позицію щодо сучасної ролі історика в суспільстві, вказано на його нові функції, виокремлено виклики, які доводиться долати науковцям в Україні. Разом з тим відзначено те, як корелюються думки українських вчених зі світовими уявленнями про роль і місію історика. Висновується, що у минулому, майбутньому і сьогодні лише той історик матиме успіх, який наважиться зробити висновки, що у його часи видаватимуться несучасними. Яким би геніальним не був історик і якими достовірними джерелами він би не користувався, суб'єктивна складова буде завжди присутня у його працях. Тільки порядність історика може гарантувати достовірність досліджень.

Ключові слова: історик, роль історика, місія історика, функції історика, українська історіографія.

Galyna Sagan

HISTORICAL CURRENT OPINION ON THE ROLE OF HISTORIAN IN SOCIETY: UKRAINIAN DISCOURSE

The works of Ukrainian historians of 1990s — early 21 century are analysed in the article. The status of historian in the modern society is clarified by the author. Historian's new functions are pointed out in the research, the challenges that scientists in Ukraine have to overcome are highlighted. At the same time, it is noted how the public opinion of the Ukrainian scientists is correlated with worldviews on the historian's role and mission. It is concluded that historian would become successful if dared to make a conclusion that would be seemed out of date. No matter how ingenious the historian is and no matter what reliable sources are used, the subjective component will always be present in the research. Only the decency of a historian may guarantee the reliability of research.

It is encouraging that the situation with the definition of the role and mission of the historian in society, modern Ukrainian historiography is correlated with the trends of the leading world scientific schools. We should admit, that historian profession is not prestigious in Ukraine. The financial support for scientists is below average. There is an opportunity to take advantage of foreign grants, scholarships that could improve the situation, however, it does not solve the problem of the Ukrainian science. Government should understand that the state without a strong science is striving for its death.

Key words: historian, role of historian, mission of historian, functions of historian, Ukrainian historiography.

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019
© Саган Г., 2019

Про роль, значення, нові функції, місію історика нині ведуться активні дискусії як серед української, так світової наукової спільноти. З-поміж її сучасників одним із перших цю проблему порушив найвідоміший нині у Франції дослідник-історіограф Франсуа Артогі. Вчений зазначає, що у сучасному світі цінується лише сьогоднішнє, а сам світ вимагає ставлення до себе як до «глобалізованого» і «постнаціонального». Ф. Артогі називає історика частиною теперішнього часу. Історик, на його думку, може краще бачити минуле, оскільки вміє поводитися зі своєю власною сучасністю. Французький вчений називає історика мандрівником, який роз'їжджає між

минулим і сьогоднішнім. Та створення критичної перспективи передбачає сумлінну працю і дотримання всіх норм історіографічної справи: без цього історик нічого не досягне й навіть не буде визнаний професіоналом. Серед умов, що роблять історика істориком, перш за все важливо враховувати таку категорію, як час. Якщо для пересічного громадянина відносини з часом лежать в основі пізнання самого себе, навколишнього світу, то для історика час — подвійна підстава. Плин часу, або, краще сказати, відмінність між часом життя історика й досліджуваним ним періодом, це не просто часовий розрив — це безліч параметрів і відмінностей, серцевина історіографії, сама підстава її існування.

Ф. Артогі не відкидає думки співвітчизників щодо ролі історика, висловлені у попередній століття. Так, видатний французький науковець Жуль Мішле (1798–1874) називав історика пророком. На думку Габрієля Моно (1844–1912) та Ернеста Лавісса (1842–1922), історик є бездоганним педагогом і наставником. Деякі дослідники, зокрема Фюстель де Куланж, вважали забуття передумовою історичної роботи й стверджували, що історик має лише воскресити минуле з безпам'ятства. Зрештою, були й такі, на думку яких справжній історик має тримати в руках обидва кінці ланцюга, поєднуючи минуле і сьогодення. Так вважали засновники школи «Анналів». А Марк Блок визначав історію як розуміння людей через час і стверджував, що історик постійно має з'єднувати вчення померлих із вченням живих.

Погоджується та захоплюється Ф. Артогі з висновком у «Звіті про історичні дослідження у Франції» від 1867 р., де сказано, що «Історія кожного періоду може бути зрозуміла тільки тоді, коли сам період завершено. Тому область історіографії — минуле; справжнім розпоряджаються політики, а майбутнє належить Богу». Це черговий раз підтверджує прихильність Ф. Артогі до думки, що історик може оцінювати і характеризувати лише минуле.

Інший французький історик, засновник і перший директор Інституту сучасної історії в Парижі (1978–1990), генеральний секретар Міжнародного історичного комітету Франсуа Бедарида називає історика «очільником часу».

На думку французького історика П. Нора, нова місія істориків полягає в тому, що вони відіграють роль з'єднувальної ланки між минулим і майбутнім, самі мають вирішити, що взяти від минулого, аби зміцнити майбутнє. Особливої актуальності в сучасних умовах набувають слова відомого представника школи «Анналів» Ж. Мішле: «Історики мають сказати, що минуле дозволяє і що воно не дозволяє. Треба змусити заговорити “мовчання історії”».

Отже, **метою статті** є розгляд уявлень української історичної науки про роль, місію історика; з'ясування, чи з'явилися нині нові функції людей, які здійснюють історичні дослідження; висвітлення, як корелюються думки українських вчених зі світовими уявленнями про роль і місію історика.

До світового дискурсу про роль історика на початку ХХІ ст. активно почали долучатися українські вчені. Так, В. Ткаченко зазначає, що кожен дослідник є «продуктом свого часу»: він несе на собі відбиток певних етичних норм, принципів, ідеології та парадигм мислення своєї доби (Ткаченко В.М., 2016. С. 11), сумлінний дослідник має самостійно визначити власну позицію і міру своєї відповідальності за адекватну відповідь на

виклик часу. В. Ткаченко припускає, що дослідник має виходити як із сьогоденних загальнонаціональних інтересів, так і з відповідальності перед майбутніми поколіннями та пам'яттю предків, від яких ми успадкували цей світ (Ткаченко В.М., 2016. С. 12).

Своєю чергою, К. Галушко зазначає, що в історика є дві місії: академічна, коли він розкриває складні теми, які складно пояснити непідготовленій людині; та суспільний вимір того, що кажуть історики, подання людям більш важливого й адаптованого бачення минулого, певного «резюме» з погляду фахівця. Останній при цьому мусить бути не лише науковцем, а й громадянином, який розуміє потреби своїх співвітчизників (Галушко К., 2011).

А. Портнов порівнює діяльність історика ХХ ст. з діяльністю воїна. Бути істориком, зазначає науковець, значило перебувати не тільки на фронті книжкових «боїв за історію», а й на фронті цілком реальних боїв за суспільні перетворення й поділ світу, коли історична наука виявлялася смертельно небезпечним заняттям для «жерців Кліо». А. Портнов погоджується з тим, що ці бої не припинилися на теренах Центрально-Східної Європи у ХХІ ст. попри відносну «миролюбність» сучасної епохи. А це, своєю чергою, актуалізує вектори «історик і держава» та «історик і суспільство» (Портнов А., 2016).

Досліджуючи сучасний стан української історіографії в контексті світових тенденцій, В. Бондар, окрім інших, порушує питання ролі та функцій історика. Зокрема, вчений зазначає, що нині світ дивиться на істориків з тієї перспективи, що хотів би бачити в них не безсторонніх коментаторів чи кодифікаторів величчя певної культури, нації чи класу, а радше перекладачів і посередників між ними. Дослідники історії водночас мають бути експертом і суспільним терапевтом, які допомагали б суспільству «засвоїти» найдраматичніші епізоди з минулого. Погоджуючись з тим, що нині історик має виконувати вищезгадані завдання, В. Бондар висловлює припущення, що українські вчені лише певною мірою вписуються в цю нову роль. Проблема в тому, як вважає дослідник, що сучасні світові тенденції часто віддалені від норм, які функціонують в українській системі вищої школи та відносинах у науковому середовищі (Бондар В., 2015).

Діяльність історика напряму залежить від тих функцій, які суспільство покладає на історію як науку. В. Бондар, зокрема, вказує на такі: легітимізаційну, дидактичну, наукову, суспільно-виховну, світоглядну. Працюючи над їх реалізацією, історики мають не лише забезпечувати розвиток фундаментальної науки, а й суттєво впливати на стан суспільної думки як у себе в країні, так і за її межами, допомагати державі у виробленні оптимального внутрішнього

та зовнішньополітичного курсу, осмисленню складних суспільних процесів минулого і сьогодення в масштабах країни, регіону, населеного пункту тощо.

В. Бондар також виокремлює типи українських істориків, які склалися під впливом певних чинників — методології, наукового стилю, світоглядного фактору. Виходячи з цього, вчений визначив такі типи українських істориків.

1. *Історик-позитивіст* вірить у те, що прямує до відкриття абсолютної та незмінної правди і щоб наблизитися до неї, треба вичерпати усю наявну джерельну базу.

2. *Історик-традиціоналіст*. Це історик, який зосередився на фактографічному матеріалі українського минулого, джерелознавець.

3. *Історик-модерніст*. Історик, який зорієнтувався на західну історіографію. У своїх працях активно застосовує міждисциплінарний підхід, здобутки інших наук (філософії, соціології, політології, літературознавчої критики тощо).

4. *Історик-популяризатор* — розповсюджує новітні академічні історичні знання у науково-популярній формі для широкого кола людей.

5. *Історик-міфотворець*. Це пошуковець сенсацій, «пересмикувач» фактів; для нього характерна белетристична форма оповіді минулого. Слід зазначити, що більшість істориків має ознаки як одного, двох, так і більше типів (Бондар В., 2015).

Показовою рисою сучасної української історіографічної ситуації є виникнення нового типу історика. Це невелика група сучасних інтелектуалів, які володіють мовами, інтегровані в європейський науковий простір, періодично стажуються за кордоном. Вони мають різноманітні джерела прибутків і достойні заробітки (Колесник І., 2004).

Виклики, які нині стоять перед українськими істориками: 1) низький рівень оплати праці як академічних, так і істориків ЗВО; 2) розвінчування міфології українського минулого; 3) історія для істориків або історія для всіх (у багатьох історичних працях спостерігається «важка мова» написання — стиль, який призводить до того, що працю читають у кращому разі лише фахівці); 4) недостатній вихід істориків в online-середовище; 5) відірваність сучасної історіографії від суспільно-політичних процесів у країні; 6) недостатня популяризація історичних знань; 7) методологічні аспекти; 8) створення механізму репрезентації української історії за кордоном; 9) заповнення прогалини із вивчення окремих аспектів історичного минулого; 10) в інформаційну епоху важливо оцифрувати всі концептуальні праці з усіх періодів історії України; 11) перекладна праця (Бондар В., 2015).

Виходячи із вище зазначеного, можемо дійти висновку — сьогодні історик аж ніяк не

є самотнім виробником минулого. Він поділяє цю роль із суддею, свідком, медіа та законодавцем. Як зауважив свого часу французький історик П'єр Нора, настало «відчуження історика від його традиційної монополії на інтерпретацію минулого» (Стобецький Р., 2003).

Слід погодитися з твердженням І. Колесник про те, що сучасний історик перебуває в доволі складній інтелектуальній та соціально-психологічній ситуації. Професія його не престижна, не модна, попит на фахових істориків невеликий. Дехто з них конвертує свої знання, досвід, фах у такі сфери практичної й теоретичної діяльності, як політологія, соціологія, культурологія, політична кар'єра, бізнес. Пересічний історик відчуває внутрішній та зовнішній дискомфорт від того, що немає усталених норм та стандартів професійної діяльності, тобто схем, концепцій, методів, зрозумілих цілей, соціальної мотивації (Колесник І.І., 2005. С. 227). Тут також треба згадати про ще одну проблему, наявну в істориків, які працюють у ЗВО, — велике педагогічне навантаження, тож часу на наукову діяльність залишається дуже мало. Проте корпоративні стандарти зобов'язують істориків-викладачів здійснювати наукові дослідження і публікувати їх результати в не меншому обсязі, ніж в академічних установах. У цих реаліях досягнути максимальних результатів не всім вдається.

Про призначення та роль історика в суспільстві зазначають Антоній та Аркадій Мойсеї. Провівши ретроспективний аналіз діяльності істориків різних країн та епох, дослідники доходять висновку про те, що історик виконує генетичну місію для всього виду *Homo Sapiens*, попереджаючи суспільство про можливі помилки у його діях. Знання історії та етнології необхідні для запобігання помилок. Таким чином, передавання історичних знань є соціальною, біологічною, генетичною потребою, яку виконують прихильники богині Кліо — історики — переконані Антоній та Аркадій Мойсеї (Мойсей А., Мойсей А., 2014. С. 27).

У 2016 р. в Інститут історії України НАН України вийшла колективна монографія «Історик і Влада» (Історик і Влада, 2016). Предметом дослідження наукової розвідки чи не вперше в українській історіографії став механізм взаємодії історика і влади. Також у праці окреслено проблему генерації істориків як нової аналітичної структури, вказано на культурні та історіографічні місії різних поколінь істориків, проаналізовано такі явища, як «синдром комунікації», розглянуто різні типи інтелектуальних співтовариств та корпорацій істориків, теоретичні та практичні аспекти наукових шкіл в історіографії. З-поміж усіх дописів розвідка Л. Зашкільняка (Зашкільняк Л., 2016. С. 133–142) найбільше дотична до питань, що нас цікавлять. Зокрема, вчений відводить фаховим історикам важливу

роль, спрямовану на формування історичної свідомості й історичного мислення. Аналізуючи дослідження іноземних вчених (Т. Масарика, Ю. Афанасьєва, В. Мак-Ніла, Р. Колінгвуда, В. Вжосека, П. Нора), Л. Зашкільняк рекомендує історикам прагнути дати відповіді на основні питання членів суспільства: «хто я?», «до якої спільноти належу?», «які цінності сповідую?», «де моє місце в моїй же спільноті?». При цьому історик має дотримуватися лікарської застави — «не нашкодь». Вихід, переконаний вчений, один — гуманізація історичного мислення і відмова від пошуку «пружин» і «законів» історичного розвитку, «історичної правди», «історичних прав» тощо (Зашкільняк Л., 2016. С. 142).

Знаюча українська дослідниця А. Киридон наголошує, що нині історик стає безпосереднім модератором колективної пам'яті та ідентичності. Також вчена знаходить аналогічні припущення у французького науковця П. Рікера, який стверджує, що «історик іде до людей минулого зі своїм власним людським досвідом», «момент, де суб'єктивність історика набуває особливо опуклої рельєфності, це той момент, коли над будь-якою критичною хронологією історик поновлює життєві цінності людей минулого». Це поновлення цінностей, на думку П. Рікера, неможливе без того, щоб історик не був життєво «зацікавлений» у цих цінностях і не відчував глибокої спорідненості з ними; «і річ не в тому, що історик повинен поділяти віру своїх героїв: у такому випадку він частіше творив би не історію, а апологетику чи навіть агіографію; але він має бути спроможний гіпотетично прийняти їхню віру, а це такий собі спосіб увійти в проблематику їхньої віри, водночас розглядаючи її мовби збоку» (Киридон А., 2016. С. 174–175).

Водночас А. Киридон застерігає від того, що доробок істориків може поглинути держава, коли дослідники фактично розробляють «замовні теми» і потрапляють у тенета залежності від влади. Тут актуальним є твердженням Я. Дашкевича стосовно того, що історик має прагнути «максимально знизити рівень запровадження до досліджень заідеологізованих, заполітизованих поглядів, захоплення історіософськими схемами, які не мають нічого спільного з науковими студіями, а також позбутися звички вирішувати історіографічні проблеми “за аналогією”, обмежуючи застосування компаративістичних методів до ділянок макроісторії без намагання виводити “закони історії”, “закони розвитку суспільства”, оскільки суспільна практика багатьох століть довела, що т. зв. винятків від нібито загальнодіючих суспільних законів набагато більше, ніж самих законів» (Киридон А., 2016. С. 174–175).

Про роль суб'єктивного чинника в писанні історії чітко та однозначно висловив свої думки Я. Грицак — історик, редактор-засновник «України

Модерної», професор Українського католицького університету, директор Інституту історичних досліджень Львівського національного університету імені І. Франка. Історія, на думку вченого, є наукою межово-суб'єктивною, тому біографія історика визначає те, що він пише, особливо спосіб, у який він доносить історію. Я. Грицак погоджується з думкою, сформованою Норманом Дейвісом, про те, що «добрі історики повинні зізнаватися у своїх обмеженнях. Найгіршими істориками є ті, хто уявляє, що вони не мають жодних упереджень» (Norman Davies, 1995, 10). Правдою є те, зазначає вчений, що кожен історик, навіть якщо темою його праць є античні герої, пише — у свій спосіб — про себе і про часи, в які йому випало жити. Виходячи зі свого досвіду, Я. Грицак зауважує, що найбільшим викликом для історика є вміння вийти, наскільки це можливо, поза межі своїх часів і власних поглядів. Інакше кажучи, він дуже цінує, коли, скажімо, історик-марксист здатний критично оцінити злочини, що їх здійснив комунізм, історик із сіоністськими поглядами вміє критично поглянути на історичний досвід Ізраїлю, а віруючий історик має сміливість підважити історичну достовірність окремих біблійних оповідей (Грицак Я., 2018).

Погоджуємося з Я. Грицаком, що українські історики (до яких зараховую також і себе. — Г. С.), які народилися і провели свої формативні роки у країні, що була вкрай зізолювана і спровінціалізована, не отримали повноцінної академічної школи. І це не тому, що у нас були погані вчителі, а тому, що наші вчителі здебільшого не могли говорити правди, не мали доступу до світової історичної спадщини та тогочасних тенденцій історичної науки. Більшість істориків покоління Я. Грицака є самоуками, такими собі «інтелектуальними Бровками» серед «породистих псів». Це покоління завжди поступатиметься тим історикам (народженим у незалежній Україні), які навчалися в першокласних університетах та першокласних професорів. Але у цьому Я. Грицак вбачає плюси, які відрізняють його та вчених його покоління: вони менше скуті правилами гри академічного світу, а тому можуть легше дозволити собі їх порушувати, знаходити нестандартні шляхи вирішення наукових проблем (Грицак Я., 2018).

Разом з тим Я. Грицак висловлює категоричне несприйняття досліджень з історичної пам'яті. Він вважає їх панування виразом наукового конформізму або навіть капітуляцією істориків перед тими великими викликами, що постали перед нами й перед усім світом. Науковець вірить у «великі структури, довготривалі процеси, амбітні порівняння» (Charles Tilly, 1984). Я. Грицак переконаний, що історія має логіку й свій сенс і, відкривши цю логіку і цей сенс, ми зможемо краще зрозуміти, що маємо робити у цьому світі та з цим світом (Грицак Я., 2018).

Інтерес до анонсованої теми актуалізується також через вагу, якої набувають інформаційні війни, де маніпуляція фактами та трактуваннями тих чи тих історичних подій — один із основних інструментів. Особливо це видно на прикладі сучасної Росії, яка витрачає значні ресурси на поширення ідеології «руського мира» і, зокрема, реставрації та підживлення радянських міфів і дискредитації проукраїнських позицій в історичному дискурсі. За таких умов діяльність істориків є надзвичайно важливою і чутливою для суспільства. Історик має дати відповідь на масу питань, розвінчати міфи, максимально зрозуміло і повно донести до широкого загалу факти й причинно-наслідкові конструкції, аби забезпечити мінімальну історичну обізнаність громадян. Для вирішення цих проблем зібралися учасники форуму «Історик і Кліо в академічному, публічному та медійному просторах», який 5 червня 2019 р. розпочав роботу в Національному заповіднику «Софія Київська». Форум викликав надзвичайний інтерес. У перший день роботи в ньому взяли участь близько 140 науковців з різних міст України та з-за кордону, серед яких були провідні українські вчені-історики Сергій Плохій, Станіслав Кульчицький, Ігор Гирич, Олександр Мотиль, Іван Патриляк й інші, а також відомі журналісти й громадські діячі.

Форум був присвячений ювілеям трьох видатних українських вчених-істориків: 100-річчю від дня народження Омеляна Прицака, Івана Лисяка-Рудницького та 120-річчю від дня народження Олександра Оглобліна. «Для нас ці ювілеї — добра нагода поговорити не лише про їхній науковий доробок, але і їхню активну громадську роботу. І навіть ширше — поговорити про роль історика в суспільстві. Ця дискусія дуже актуальна в сучасних українських умовах. Адже історія стала однією з арен інформаційної війни проти України з боку Росії. Сусідня держава максимально використовує необізнаність українського суспільства у своєму минулому для ширення міфів, що розколюють країну. Якою має бути роль історика в таких умовах — продовжувати власні академічні дослідження *sine ire et studio* чи намагатися спинити маніпуляції минулим? Чи можемо говорити про певний громадянський та професійний обов'язок історика в такій ситуації? Відповіді на ці питання сподіваюся почуємо в доповідях та дискусії нинішньої конференції», — зазначив на відкритті Форуму голова Українського інституту національної пам'яті Володимир В'ятрович.

Своєю чергою, Олександр Мотиль, професор Рутгерського університету США, вказав на те, що нині у світі Україну сприймають передусім як незалежну державу, і це — величезний прогрес, бо ще 30–40 років тому у світі про Україну практично не знали нічого. О. Мотиль стверджував, що в США домінує російський інформаційний вплив, який

є визначальним у ставленні Держдепартаменту до України. Частково цю ситуацію намагається змінити українська діаспора. Та й вона не має сил перемогти російський інформаційний вплив. У цій ситуації, переконаний вчений, потрібно, аби українські історики самі бралися до роботи і починали популяризувати правдиву історію.

Під час Форуму обговорювалися й інші контраверсійні питання непростого українського минулого, а також їх репрезентації сучасними істориками та політиками. Спеціальні дискусії заходу були присвячені різним підходам у вивченні історії Русі, козацтва, розмежування історичних фактів та історичних міфів, яких особливо багато у шкільних підручниках, переосмислення досвіду Української революції 1917–1921 років, імперського та радянського минулого, проблеми формування історичної пам'яті про світові війни тощо.

Про те, що нині історики мають набагато вигідніші умови для публікації своїх праць, як ще 20–30 років тому, зазначав С. Плохій, професор Гарвардського університету, автор книги «Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до Незалежності». Однак сьогодення принесло нові виклики. Зокрема, складно бути почутим у тому інформаційному спамі, який панує нині. С. Плохій зазначив велику роль соціальних мереж і рекомендував історикам врахувати цей аспект. Науковець закликав фахівців з історії стати моральним авторитетом з десятками тисяч підписантів, які читатимуть їх і дослухатимуться до їхньої думки (Місія історика в сучасних умовах, 2019).

Не дивно, що по-іншому визначають роль історика наші сусіди — білоруси. Слід зазначити, що президент країни О. Лукашенко за освітою історик. Утім, він рідко звертається до свого історичного бекграунду. Загалом саме з істориків і письменників почалася перебудова як публічне явище в Білорусі. Одним із лідерів Білоруського народного фронту, який сформувався в кінці 1980 — на початку 1990-х років, був історик Зенон Позняк. Саме історики заявили про сталінські репресії та місця масових розстрілів під Мінськом. Коли до влади прийшов О. Лукашенко в 1994 р., відбувся розкол культури пам'яті й розкол серед істориків. Сьогодні існують офіційні інституції, які «пишуть» історію, та інфраструктура, створена незалежними фахівцями. Останнє — це кілька журналів (наприклад, «Архе», альманах «Homo historicus»), незалежний дослідницький центр у Варшаві, який заснували історики, звільнені з Гродненського університету, тощо. Утім, цей розкол уже не такий різкий, як був у 1990-х роках. Наприклад, історики з державних інституцій іноді друкуються в незалежних журналах.

Історик і керівник конференції в European College of Liberal Arts у Мінську Олексій Браточкін

зазначає, що історики мали би бути медіаторами між академічною наукою й суспільством, а в Білорусі деякі історики є посередниками між владою та суспільством й легітимізують історичні концепції, які формулює влада. Ці історики не дотримуються критичного підходу. Звичайно, є в Білорусії й інші приклади публічної комунікації істориків із суспільством, але вони дуже специфічні, зазначає О. Браточкін. Наприклад, незалежна газета «Наша Нива» друкує гігантські лонгріди про історію Білоруського народного фронту. Це, по суті, наукові тексти, з яких прибрали примітки. У Білорусії немає публічних майданчиків, де історики могли би вільно висловлюватися. Є міжнародний конгрес у Каунасі, де для істориків навіть заснували премію. Проте у них ніхто не бере інтерв'ю потім, тому публічних істориків дуже мало — тобто тих, хто коментував би фільми, музейні експозиції, аналізував би шкільну освіту (Олійник Є., 2016).

Під час дискусії «Публічна історія сьогодні в Україні та Білорусії» за участі вже згаданого білоруського історика О. Браточкіна та дослідника й викладача Українського католицького університету у Львові Володимира Склокіна, останній зазначив, що, на відміну від Білорусії, в Україні історики поступово починають грати роль публічних інтелектуалів. Науковці намагаються говорити з освіченою публікою про питання, що мають ідеологічний чи політичний вимір: проблематика Другої світової війни, повстанський рух, Голодомори тощо. Більше того, вони виходять за суто історичні межі та коментують різні політичні теми, наприклад випадки корупції чи економічні реформи. Запит на таких фахівців виник у 2000-х роках із розвитком нових медіа (Олійник Є., 2016).

Отже, наше дослідження продемонструвало, що у минулому, майбутньому і сьогодні лише той історик матиме успіх, який наважиться діяти таких висновків, що у його часи видаватимуться несучасними. Хтось вважатиме їх застарілими, хтось — передчасним, а насправді їх зможуть

зробити лише сміливі вчені, для яких не є визначальними настрої суспільства чи замовлення влади. Такі історики вміють відчутти час, який вони досліджують, і мовою свого часу передати істини епохи, що стала для них предметом вивчення. Яким би геніальним не був історик і якими достовірними джерелами він би не користувався, суб'єктивна складова буде завжди присутня у його працях. Тільки порядність історика може гарантувати достовірність досліджень. Історик має допомогти кожному члену суспільства знайти своє місце в громаді. І від того, які факти, які аргументи він використовує, залежить не тільки доля людини, а й країни, цілої епохи тощо. Тільки апеляція до порядності, людяності допоможуть людству уникнути багатьох проблем, які мали місце в історії або можуть виникнути в майбутньому. Погоджуємося з твердженням, що історія навчає тому, що нічого не навчає. І тут важлива позиція історика не як науковця, а як особистості, яку почує суспільство і відреагує на її посил. На нашу думку, це є нормальна ситуація, оскільки історію, на щастя, поки що пишуть живі люди, а не роботи, і доки зберігатиметься така тенденція, доти історія як наука матиме майбутнє.

Радує той факт, що ситуація з визначенням ролі й місії історика в суспільстві, в сучасній українській історіографії корелюється з тенденціями провідних наукових шкіл світу. Разом з тим слід зазначити, що в Україні, на відміну від Заходу, професія історика є неprestижна, немодна. Фінансове забезпечення академічних учених перебуває на рівні нижче середнього. Частково рятує ситуацію можливість скористатися іноземними грантами, стипендіями тощо. Проте це не вихід зі складної ситуації, у якій опинилася вся українська наука. Тут представники влади мають зрозуміти, що держава без сильної науки йде до своєї загибелі. І вкотре історики, як носії суспільної думки, мають перші «стукати» у двері влади і нагадувати про вічно існуючі закони історичного буття.

ДЖЕРЕЛА

1. Бондар В. Сучасна українська історіографія в контексті світових тенденцій. *Дисциплінарні виміри української історіографії*. К., 2015. С. 275–318.
2. Галушко К. Про дві місії історика. Україна Incognita. Історія і «Я». *День*. 2011.07.29. URL: <http://incognita.day.kyiv.ua/pro-dvi-misiyi-istorika.html>
3. Грицак Я. «Біографія історика визначає спосіб, у який він пише про історію...» *Україна модерна*. URL: <http://uamoderna.com/jittepis-istory/yaroslav-hrytsak>
4. Зашкільняк Л. Небезпеки історичного мислення і соціальні функції історика в сучасному світі. *Історик і Влада* / відп. ред. В. Смолій; тв. кер. проекту І. Колесник. К.: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 133–142.
5. Історик і Влада / відп. ред. В. Смолій; тв. кер. проекту І. Колесник. К.: Інститут історії України НАН України, 2016. 543 с.
6. Киридон А. Історик, влада, пам'ять: координати семантичного простору. *Історик і Влада*. К.: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 169–192.

7. Колесник І. Історіографічний дискурс в Україні: реалії та прогнози. *Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології* (Київ, 17 червня 2004 р.): матеріали семінару. К.: [б.в.], 2005. С. 28.
8. Колесник І.І. Українська історіографія в полі інтелектуальної історії: Modern or Postmodern? *Ейдос*. К., 2005. Вип. 1. С. 227.
9. Місія історика в сучасних умовах. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/misiya-istoryka-v-suchasnyh-umovah-u-kyievi-startuvav-dvodennyi-forum>
10. Мойсей А., Мойсей А. Роль та призначення історика в суспільстві. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. 2014. № 2. С. 27.
11. Олійник Є. Що ми пам'ятаємо: публічна історія в Україні та Білорусії. URL: <http://www.korydor.in.ua/ua/stories/5984.html>
12. Портнов А. Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття. URL: <https://krytyka.com/ua/reviews/istoriyi-istorykiv-oblychchya-y-obrazy-ukrayinskoyi-istoriohrafii-xx-stolittya>
13. Стобецький Р. Підсумок польської історіографії початку ХХІ ст. *Критика*. 2003. Число 5–6. (187–188). С. 20–24. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/pidsumok-polskoyi-istoriohrafii-pochatku-xxi-stolittya>
14. Ткаченко В.М. Про «історичну істину» в часі і просторі. *Проблеми всесвітньої історії*. 2016. № 2. С. 11–29.
15. Charles Tilly. Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons. New York, 1984.
16. Norman Davies. The Misunderstood Victory in Europe. *New York Review of Books*, May 25. 1995. P. 10.

REFERENCES

1. Bondar, V. (2015). Suchasna ukrainska istoriohrafia v konteksti svitovykh tendentsii [Contemporary Ukrainian Historiography in the Context of World Trends]. *Dystsiplinarni vymiry ukrainskoi istoriohrafii*, K., 275–318 [in Ukrainian].
2. Halushko, K. (2011). Pro dvi misii istoryka [About Two Historian Missions]. *Ukraina Incognita. Istorii i «Ya»*. *Den*, shchodenna ukrainska hazeta [in Ukrainian]. <http://incognita.day.kyiv.ua/pro-dvi-misiyi-istorika.html>
3. Hrytsak, Ya. (2016) «Biohrafia istoryka vyznachaie sposib, u yakii vin pyshe pro istoriiu...» [The Historian's Biography Defines the Way He Writes about History]. *Ukraina moderna* [in Ukrainian]. <http://uamoderna.com/jittepis-istory/yaroslav-hrytsak>
4. Zashkilniak, L. (2016). Nebezpeky istorychnoho mislennia i sotsialni funksii istoryka v suchasnomu sviti [The Dangers of Historical Thinking and Social Functions of Historian in Modern World]. *Istoryk i Vlada*, kolektyvna monohrafia, Vidpovidalnyi redaktor V. Smolii; tvorchyi kerivnyk proektu I. Kolesnyk, K.: Institut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, pp. 133–142 [in Ukrainian].
5. *Istoryk i Vlada* [Yistorian and Authority]. (2016). Kolektyvna monohrafia, Vidpovidalnyi redaktor V. Smolii; tvorchyi kerivnyk proektu I. Kolesnyk, K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 543 p. [in Ukrainian].
6. Kyrydon, A. (2016). Istoryk, vlada, pamiat: koordynaty semantichnoho prostoru [Historian, Authority, Memory: coordinates of semantic space]. *Istoryk i Vlada*, kolektyvna monohrafia, Vidpovidalnyi redaktor V. Smolii; tvorchyi kerivnyk proektu I. Kolesnyk, K.: Institut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, pp. 169–192 [in Ukrainian].
7. Kolesnyk, I. (2005). Istoriohrafichniy diskurs v Ukraini: realii ta prognozy [Historiographical Discourse in Ukraine: Realities and Predictions]. *Suchasna ukrainska istoriohrafia: problemy metodolohii ta terminolohii* (Kii, 17 chervnia 2004 r.): materialy seminaru, K.: (b.v.), p. 28 [in Ukrainian].
8. Kolesnyk, I. I. (2005). Ukrainska istoriohrafia v poli intelektualnoi istorii: Modern or Postmodern [Ukrainian Historiography in the Field of Intellectual History: Modern or Postmodern.]. *Eidos*, K., Vyp. 1, 227 p. [in Ukrainian].
9. Misiia istoryka v suchasnykh umovakh [The Mission of the Historian in Modern Conditions]. (2019). [in Ukrainian]. <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/misiya-istoryka-v-suchasnyh-umovah-u-kyievi-startuvav-dvodennyi-forum>
10. Moisei, A., Moisei, A. (2014). Rol ta pryznachennia istoryka v suspilstvi [The Role and Purpose of the Historian in Society]. *Aktualni pytannia suspilnykh nauk ta istorii medytsyni*, № 2 (2), 27 p. [in Ukrainian].
11. Oliinyk, Ye. (2016). Shcho my pamiatiamo: publiczna istorii v Ukraini ta Bilorusii [What We Remember: Public History in Ukraine and Belarus]. [in Ukrainian]. <http://www.korydor.in.ua/ua/stories/5984.html>
12. Portnov, A. (2016). Istorii istorykiv. Oblichchia i obrazy ukrainskoi istoriohrafii XX stolittia [The stories of historians. Faces and Images of Ukrainian Historiography of the XX Century]. [in Ukrainian]. <https://krytyka.com/ua/reviews/istoriyi-istorykiv-oblychchya-y-obrazy-ukrayinskoyi-istoriohrafii-xx-stolittya>

13. Stobietskii, R. (2003). Pidsumok polskoi istoriohrafii pochatku XXI st. [A Summary of Polish Historiography of the Early 21st century.] *Krytyka. Chislo 5–6, (187–188)*, pp. 20–24 [in Ukrainian].
<https://krytyka.com/ua/articles/pidsumok-polskoyi-istoriohrafii-pochatku-xxi-stolittya>
14. Tkachenko, V. M. (2016). Pro «istorichnu istinu» v chasi i prostori [About “Historical Truth” in Time and Space]. *Problemy vsesvitnoi istorii*, № 2, pp. 11–29 [in Ukrainian].
15. Tilly, C. (1984) Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons. New York [in English].
16. Davies, N. (1995). The Misunderstood Victory in Europe. *New York Review of Books*, May 25, p. 10. [in English]

Дата надходження статті до редакції: 27.09.2019.

Оксана Драч

ORCID iD 0000-0001-7859-3385

УДК 37.014.5(477)“1991/...”

DOI: 10.28925/2524-0757.2019.2.6

КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ І НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ У СЕРЕДНІЙ ОСВІТІ УКРАЇНИ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У статті репрезентовано, що середня освіта є потужним модератором історичної пам'яті нових поколінь українських громадян. Аналіз опитувань учителів історії поглибив розуміння проблемних аспектів у середній освіті. Доведено, що в шкільній історії бракує полікультурності, антропологізму і системності. Прикметними є постійні зміни навчальних програм / підручників і пріоритетна роль учителя в опануванні національної історії.

Ключові слова: середня освіта, вчителі історії, учні, колективна пам'ять, національна історія, політика пам'яті.

Oksana Drach

COLLECTIVE MEMORY AND NATIONAL HISTORY OF SECONDARY EDUCATION IN INDEPENDENT UKRAINE

The article demonstrates that secondary education is a powerful moderator of the historical memory for new generations of Ukrainian citizens. Now historical memory is in the focus of scientific attention. The role of modern historical education as formation of collective memory and identity of young generations of Ukraine has become a field of study for scholars. Most researchers focus primarily on textbooks as tools for transmission of collective memory. Thus, we expanded the subject field of study of school history education by investigating the role of a teacher of history, who forms the vision of the past among the students.

The empirical level of the research is based on the materials from the media archive of the Centre of Urban History of East-Central Europe. They represent transcripts of discussions teachers of history that worked at secondary schools in different Ukrainian cities (2011–2012). While working on these materials, the goal was to summarize personal experience of teachers in teaching national history; to clarify the role of the teacher in interpretation of textbook information during classes; to study values, attitudes and practices of the environment of school teachers of history in independent Ukraine, which are important factors for the students' collective memory.

As a result, the research proves that the transition of didactic history from the Soviet to ethnocentric vision is carried out while preserving the archaisms of the authoritarian era. Students' conformism, which was typical for the Soviet school, had been transformed into utilitarian pragmatism with the exclusivity of the final assessment. Constant changes in curricula and textbooks and their overload, excessive politicization of material and suggestion of a “victim complex”, slow introduction of methods that facilitate students' self-understanding and critical discussion, priority role of teachers in creating national history are remarkable for the secondary education. An important aspect of collective memory is creation of a new concept of school education.

Key words: secondary education, history teachers, students, collective memory, national history, memory policy.

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019

© Драч О., 2019